

15. yy. Astroloji Eseri *Kitâbu Esrâri'n-Nücûm ve Havvâs*'ın Türk Bilim Dili ve Astroloji - Kronoloji Terimleri Açısından Önemi

Osman ERCİYAS^a

Özet

15. yüzyıla ait önemli bir astroloji eseri olan *Kitâbu Esrâri'n-Nücûm ve Havvâs*, bu çalışmada; Türk bilim dilini yansıtan yönleriyle ele alınmış ve içerdiği astroloji-kronoloji terimleriyle birlikte değerlendirilmiştir. 13-18. yüzyıllar arasında değişerek gelişen Türk bilim dili, çeşitli metinlerden seçilen örnekler vasıtasıyla gösterilmeye çalışılmıştır. Terimlerle ilgili yapılan açıklamalar yanında, mevsim adlandırmalarına değinilmiş ve eski kavimlerin yılbaşı belirleme yöntemlerine de vurgu yapılmıştır. Anlaşılır diliyle dönemindeki insanlara faydalı olmayı amaçlayan eser, her biri ayrı inceleme alanı oluşturabilecek yönleriyle ortaya konarak bilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler:(Türk bilim dili, astroloji, kronoloji, mevsim adları)

The Importance of the 15th Century Astrology Work *Kitabu Esrari'n-Nucum ve Havvas* in terms of Turkish Scientific Language and Astrological – Chronological Terminology

Abstract

As an important piece of work on astrology from the 15th century, 'Kitâbu Esrâri'n-Nücûm ve Havvâs' has been scrutinized and evaluated in respect to its reflection on Turkish scientific language and the astrological and chronological terminology it entails. Through samples taken from various extracts, it attempts to illustrate the transformations and developments which Turkish scientific language has gone through during the period of the 13th-18th centuries. Besides the clarification provided with the terminology, a discussion on the naming of seasons and comments on the methods used by old tribes to determine the New year have been made. With its comprehensible language and aim to be of informative value for the people of its time, the text offers to serve the world of science with sections containing numerous research topics.

Keywords:(Turkish scientific language, astrology, chronology, season's names)

---

^a Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, osman.erciyas@emu.edu.tr, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

15. yy. Astroloji Eseri ‘*Kitâbu Esrâri’n-Nücûm ve Havvâs*’ın Türk Bilim Dili ve Astroloji - Kronoloji Terimleri Açısından Önemi

XV. yüzyılda (1493) kaleme alınan *Kitâbu Esrâri’n-Nücûm ve Havvâs*,¹ Hüseyin İbni Selîm tarafından 18. yüzyılın başlarında (1720) istinsah edilmiştir. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yazmalar Kütüphanesinde ‘M. Ozak I 834/I’ numarasıyla yer alan eserin telif tarihiyle istinsah tarihi arasında 227 yıllık bir zaman aralığı bulunmaktadır. Eserin konusu ‘astroloji’ ve ‘kronoloji’ ile ilgilidir. Girişte içerikle ilgili bilgiler verilirken, eserin bir ilm-i nücûm (yıldız bilimi ~ astroloji) kitabı olduğu belirtilmiş ve bu bilimin hükümünün ‘dâim ve sâbit’ olduğu vurgulanmıştır. Nitekim bütün esaslar ile bilinmeyen sırların bu kitapta yer aldığı dile getirilmektedir. Ayrıca, ilm-i nücûm’un kutsal bir bilim olduğu söylenmekte ve matematiğin bu bilime temel teşkil ettiğinden bahsedilmektedir. Hatta konunun önemini vurgulamak amacıyla söz konusu bilimlere, yani ilm-i nücûm ve ilm-i hisâb (matematik)’ı inkâr edip inanmayanların aynı şekilde Kur’an-ı Kerim’in ayetlerine de inanmamış sayılacağı vurgulanmıştır. Bu savı güçlendirmek için de, Kur’an-ı Kerim’de bu iki ilmin zikredildiği ve Hazreti Muhammed’in de bu ilimlerle ilgili hadisleri olduğu söylenmekte ve bu ayetler ile hadislere eserde yer verilmektedir.

Eserin temel amacı insanları bilinçlendirmektir. Bu bağlamda ele alınan konular içerisinde cinsellik, yeme ve içme düzeni, çocuk yaparken seçilecek gün ve saatler ile çocuğu olmayan kişilere olan tavsiyeler, hangi günlerde ana rahmine düşen çocuğun iyi tabiatlı, hangi günlerde ve yerde ana rahmine düşen çocuğun kötü tabiatlı olacağına ilişkin hesaplamalar, burçların nitelikleri, belirli gün ve ayların Arapça, Farsça, Süryanice ve Yunanca karşılıkları, herhangi bir hastalığa maruz kalındığında yapılması gerekenler; sefere çıkma, ağaç dikme, ekin ekme, tırnak kesme, ata binme, kan alma ve aldırma, elbise dikme, traş olma, hamama girme, bina yapma, alışveriş yapma, köle alıp satma, anlaşma yapma, zengin ve yetkili kişilerden istekte bulunma ve evlenme ile ilgili uygun zamanlar, evlendikten sonra ilk tatbik edilmesi gerekenler, ölümcül hastalığa yakalanmış kişinin öleceğini veya iyileşeceğini anlamaya yönelik dua ve belirtiler, büyü ve muska ile bağlanmış erkeklerin bu durumdan kurtulabilmesi

¹ Osman Erciyas (2009). *Hazâ Kitâbu Esrâri’n-Nücûm ve Havvâs* Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.

için yazılmış dualar, yıldız ve ayların hareket tarzları ile zamanları, belli ay ve günlerde dünyanın neresinde bolluk veya kıtlık olacağına ilişkin bilgiler, iklim ve hava durumuyla ilgili tahminler, peygamber ve âlimlerle ilgili kısa hikâyeler ve bilgiler, mevsim ve ayların kendine has bilinmeyen yönleri gibi konular ele alınmıştır.

Eser, çeşitli hikmet ve nücûm kitaplarından alıntılar yapılarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu yönüyle, birçok kitaptan seçilmiş önemli noktaları içermesi nedeniyle faydalı olduğu söylenebilir. Çünkü gerektiğinde Yunanca, Süryanice, Arapça ve Farsça kökenli kelimeler de verilmek suretiyle farklı bakış açıları yansıtılmaktadır.

Bu çalışmada, eserin Türk bilim dili ve kronoloji terimleri açısından önemi vurgulanarak, genel anlamda Türk bilim tarihi içerisindeki yeri gösterilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, konuyu oluşturan astrolojiyle ilgili genel bilgiler verilerek, sonrasında aktarılacak özelliklerin yer aldığı çerçeve belirlenecektir.

Türklerde astrolojinin gelişmesi, genellikle hükümdarlar ve vezirler gibi yüksek mevki sahibi kişilerin olumlu rolleri sonucunda gerçekleşmiştir. Adnan Sayılı'nın konuyla ilgili önemli araştırmalarının birinde şöyle denmektedir: 'İslam dünyasında bilgiye verilen değer, büyük ölçüde faydacılık ilkesine dayanmaktaydı. Özellikle astroloji veya ilm-i nücûm ile simya, yani yıldız falı çeşitleriyle ucuz madenlerin altın ile gümüşe dönüştürülmesinin mümkün olduğunu ileri süren kimya dalına ve tabii olarak, tıp bilimine bel bağlanmakta, bunlardan büyük yarar sağlanacağına inanılmaktaydı (Sayılı, 1997: 15-16).

Modern astronomi biliminin doğuşunda, Ortaçağ Müslüman astronomlarının katkısı olduğu, bilim tarihçileri tarafından genellikle kabul edilmektedir. Ancak, Müslümanların astronomi ilmine yapmış oldukları katkıların Avrupa'ya intikal etmesiyle ve orada, Kopernik, Tycho Brahe, Galile, Kepler, Descartes ve Newton gibi büyük ilim adamlarının çalışmalarıyla yavaş yavaş gelişen ve Batlamyus-Aristoteles astronomi anlayışının yerini alan yeni astronomi ile Müslümanların temasları şimdiye kadar araştırılmamıştır (İhsanoğlu, 2003: 159-160).

Konuyla ilgili çok fazla ayrıntıya girmeden şunu belirtmek gerekir ki, astrolojinin ihtiyaç duyduğu veriler, tamamen astronominin gerektirdiği bilgiler temelinden edinilmektedir. Nitekim, astroloji alanında derinlemesine çalışma yapmış kişilerin, astronomi bilimine tamamen vakıf olan bilim adamlarından

oluştuğu görülür. Dolayısıyla, bu alana dair çalışmalar ele alınırken ‘astronomi ve astroloji’ araştırmaları birlikte dşnlmek zorundadır.

Türk Bilim Dilinin Gelişimi ve *Kitâbu Esrâri’n-Nücûm ve Havvâs*

Bilim dili, en basit tanımı ile bir dilin genel kültür dilinden az çok ayrılan, çeşitli bilim dallarının, teknik ve sanat alanlarının gerekli kıldığı söz varlığını, üslup ve anlatım özelliklerini ve terim ihtiyacını karşılayabilen bir dil demektir. Her bilim dalının dildeki temel kavramlar dışında özel kavramların karşılığı olan bir hayli terime de ihtiyacı olduğu için bilim dili, bir bakıma genel kültür dili ve terimlerin oluşturduğu özel bir dil olarak da tanınabilir.

Bir dilin bilim dili olma niteliğini taşıması öncelikle bir kültür dili olma özelliğini taşımasına bağlıdır. Bir dilin kültür dili niteliğine ulaşabilmesi de o dili konuşan ulusun tarih boyunca biriktirdiği kültür değerlerinin dile aktarılmasına, dolayısıyla dilin eskiliğine, yapı ve işleyişindeki olanaklara ve tarih gelişme safhalarının doğurduğu sonuçlara bağlıdır. Dilimizi bu ölçütler açısından değerlendirdiğimizde Türkçenin Milattan birkaç bin yıl öncesine kadar uzanan çok eski bir geçmişi bulunduğu, bugün bilimsel araştırmaların ortaya koyduğu bir sonuçtur (Korkmaz, 2001: 97-99).

Kitâbu Esrâri’n-Nücûm ve Havvâs, 15. yy.’dan bu yana gelişen ve değerşen Türk bilim dilinin bir rneği olması bakımından büyük öneme sahiptir. Eserin içeriğinin *astroloji* ve *astronomi* gibi bilimlerle ilgili olmasından ötürü, söz konusu bilim dilinin görünümü rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Eser, Türkçe olarak kaleme alınmıştır; ancak içerisinde Arapça, Farsça, Süryanice ve Yunanca kelimeler de yer almaktadır. Bu yabancı kelimeler daha çok terimler düzeyindedir. Osmanlı bilim literatüründe, Türk bilim dilinin gelişmesinde önemli rol oynayan birçok astronomi eserine rastlanmaktadır.

Ahmed-i Di’nin *Muhtasar fi ‘ilmi’t-Tencim ve Maarifeti’t-Takvim* (Tercüme-i S Faslı) adlı eseri Osmanlılarda bu alandaki ilk tercüme olması ve astronomi terimlerinin Türkçe karşılıklarını ihtiva etmesi bakımından büyük öneme sahiptir. Osmanlı astronomlarının uzun yıllar kullandıkları bu Türkçe terimler, Osmanlı bilim dilinin oluşmasında da bilinen ilk rneği teşkil etmiştir (İhsanoğlu, 2002: 158).

Eser, sade ve anlaşılır bir dil ihtiva etmesi açısından da örnek sayılabilir. Eserden seçilecek kısımlar vasıtasıyla, sade ve anlaşılır Türkçe bilim dili kullanımı gösterilmeye çalışılacaktır. Matematik, tıp, astronomi, kimya vb. müspet bilimlerin geniş kesimlere hitap şekli, tarih içerisinde farklılıklar

göstermektedir. Bu durum bazı dönemlerde anlaşılır bir biçimde gerçekleşirken bazı dönemlerde ise, oldukça ağır ve anlaşılmaz bir yapıya bürünmektedir. Özellikle 15 ve 17. yy. edebî eserlerinde kullanılan Osmanlı Türkçesinin anlaşılmaz olduğundan söz edilir. Bu yerinde bir tespit olmakla birlikte, günümüz bilimsel eserlerindeki aşırı derecede yabancı kökenli sözcük kullanımı, aynı anlaşılmazlığa yol açmıştır.

Ströker, bilim dilinin gündelik yaşamla bütünleşmesi gerektiğini, yerinde ifadelerle şu şekilde gözler önüne sermiştir: Önbilimsel gerçeklik dilsel anlamlara göre anlaşılır ve imlenir. Gündelik yaşama gerçekliği, dilin önünde veya dışında, yani dilden bağımsız olarak duran ve sonradan dil aracılığıyla adlandırılabilen bir şey değildir; tersine, o *a limine* dil aracılığıyla kendisine nüfuz edilebilen ve dil aracılığıyla anlamlandırılabilen bir şeydir. Eğer gerçeklik hakkında somut bir konuşma hâli içinde söz edebiliyorsak; bu, bizim burada zaten daha önceden dil aracılığıyla oluşturulmuş bir gerçeklik tasarımına dayanmamızdan ileri gelmektedir.²

Bilim dili ulusal dilin bir parçası olarak görülmeyip yabancı dillere dayandırılmışsa, bilim adamı ile öğrencisi ve halk arasında iletişim kurmak çok zorlaşacaktır. Selçuklu döneminden başlayarak Osmanlılarda son şekline ulaşan yapay bir dilin oluşmasının nedeni, sadece o dönemde yöneldiğimiz kültürlerle duyulan hayranlıktan kaynaklanmaz. Nedenlerden biri de gelişen bir toplumun gereksinim duyduğu kavramları, dilini işletmeden Arapça ve Farsçadan olduğu gibi alması; zamanla bu dillerin kurallarını da benimsemesidir (Sarıtosun, 1995: 19).

Osmanlıca, şüphesiz ki Türk bilim dilinin temelini oluşturmaktadır ve Türkçenin birçok dille ilişki kurmasına rağmen özgün yapısıyla bugün dahi var olabildiğini kanıtlanması açısından büyük öneme sahiptir.

Eserden seçilen örneklere geçmeden önce, 13. yy.'dan günümüze değin Türk bilim dilindeki değişimleri en açık bir şekilde yansıtmaları açısından, çeşitli tıp metinlerinden seçilen örnekler, kronolojik olarak şöyle gösterilebilir:

'Müsevvid-i be ahkâr-ı ibâd İshak bin Murad Aslehallahü sânehû diledi ki bu illerde bulunur ve dahi Türk dilinde adı bilinür edviye-i müfredede cem' idüp bu beyaz içinde sevâda getüre. Mizâcından, hassasiyetinden ve

---

² Elisabeth Ströker, çev. Doğan Özlem (2005), Bilim Kuramına Giriş, İstanbul: İnkılâp Yayınları, s. 57.

menfaatından ve ishâl zararından dilince Őerheyleye tâ ki kalan dillerde bir nice kişilere âsanrak ola. (İşhak bin Murad, Havâs-Edviye, 1389).

'Diş agrısında ve sebebinde ve 'alâmetinde ve 'ilâcındadır kaçan bir kişinin dişleri dibi kanasa sumâk ve cülnâr ve mâzû ve Őarâb ve mersîn yapragı ve zudeverd berâber alalar kaynadalar suyuyla mazmaza edeler diş agrısı eger hararetden olursa 'alameti agzına sovk su alıcak hoş gelmekdür agrısı sanca sanca gelmekdür 'ilacı kî fâldan kan almak ve hacâmat etmek ve safrayı ishâl etmekdür ve dişlere gül yağını ve mersin yağını dürteler eger burûdetden olursa 'alameti agzına ıssı su alıcak hoş gelüp sovk su alıcak agrısı artmaktır.' (Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntahab-ı Őifâ, 14. - 15. yy)

'Bilgil ve âgâh ol kim zaif ve harâb olup zahmete müptelâ olduğı a'za-yı reislere zaaf hasıl olmak ve elem irişmeklikten olur. Ve kaçan kim a'zâ-yı resileri kavî kırlarlar. Edviye ve birle ilâç birle perhiz birle; cevâhir, cemî-i eskâmdan ve emrâzdan emin ola, tâ ecele degin. Ve lîkîn ecele mâni yok. Anunçün kim lâ mânia li atâihi ve lâ râdde li kazâhidir.' (Nâsrü'd-din Tûsi'den çevrilmiş, Bâh-nâme-i Őâhî adlı eserden, 15. yy.)

'Zâtü'l cenb dül cenb manâsınadır vecâü'l-cenb dahi dirler. Lisan-ı Türkte yan agrısı dinmekle ma'ruftur ve mezkûrdur. Ve zeban-ı Farasîde derd-pehlû tesmiyesiyle meşhurdur. Ve Yunaniyen ıstilahlarından Plorotis ve Plorotikos dahi tesmiye iderler. Bu bir verem-i hârdır ki nevâhî-i sadrun bâtınında olan adâlatın veya gısâ-ı müstebtanü'l-adla'ında, yahud sadrun dahilinde olan hicabda veya âlât-ı nefes ve âlât-ı ıgıdayyenün mâbeyninde olan hicab-ı hâcizden hadis olur. Ve eger ol verem-i hâr, sadrun haricinde olan adâlatda ve yahud gısâ-ı mühallelü'l-arlada hadis olur, zâtü'l-cenb-i kizb ve zâtü'l-cenb-i gayr-ı hâlis ve zâtü'l cenb-i mugalid tesmiye olunur.' (Vesim Abbas, Düsturü'l-Vesim fi'l-Tıbbî'l Cedîdî ve'l-Kadim, 1784)

'Ezcümle kudemânın tahsis ettikleri anâsar-ı erbaadan birisi hevâdır ki iki adet eczâm-ı basîteyi müstemildir. Söyle ki yüz cüz'ü hevânın seksen cüz'ü azot ta'bir ettikleri hevâ'yı lâyahatta yirmi cüz'ü dahi oksijen dedikleri hevâyı müvellüdülhumûza ile mahlûtur.' (Hekimbaşı Hayrullah Efendi, Makalât-ı Tıbbiye, 19. yy.)

'Antiepileptik ilaçların yayılmasının bloke edilmesinde rol oynayan nöronal etkileri arasında eksitasyon esigini yükseltmeleri, refrakter periodunu uzatmaları, prensinaptik ve postsinaptik inhibisyon potansiyolize etmeleri sayılabilir. Ayrıca nörofizyolojide spontan repertitif deşarjlarına eşlik eden bir

durum olarak bilinen posttetanik ve potansiyalizasyon olayını inhibe ederler; bu olay üzerine inhibitör etkileri ile deşarj yayılmasını önlemeleri arasında irtibat bulunabilir. (... Rasyonel Tedavi Yönünden Tıbbî Farmakoloji, Cilt 1, Garanti Basımevi, Ankara, 1968)

'Kontinü nocturnal enüresize dispoze populasyonun antesedanın da marital partnerlerin herediter conduct patolojilerini intravenöz push edilen droglar endükler.'

'Fenomenin morbitidesi itemler korrelasyonu eksresyonundandır.

Maladjustment out-patientin minimal terminasyonudur.'

'Trimestrede travay kontredikedir. Kooperasyon inpatientin kariyeristik kohezyonudur. Organik risk faktörünü retrospektif spilit eder.' (Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesinde 1-4 ... 1990 günleri arasında yapılan XXVI. Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresinde, Türk bilim adamları tarafından sunulan bazı bildirilerden alınan tümceler.)

Kısa alıntılar şeklinde verilen örnek metinler, kendi zamanlarının tıp bilim dilini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Seçilen bu metinlerde, bilim dilinin içerdiği yabancı kökenli terimlerin sıklıkla kullanıldığı görülür. Bu yabancı sözcük kullanımı o kadar yoğun bir şekildedir ki, birkaç yabancı sözlük kullanmadan bu metinleri anlamak neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Metinlerde geçen yabancı sözcüklerin kökenlerine bakıldığında, bunların 15-16. yy.'lara kadar Arapça ve Farsça; 16. yy. ve sonrasında ise Latince, Fransızca ve Yunanca kökenli oldukları görülebilir. Bu gösterge, 'Türk bilim dili' bünyesinde gerçekleşen bir değişimden ziyade, aslında bir kültürel farklılaşmayı da yansıtmaktadır. Söz konusu değişimin temelinde ise, Türklerin bilim, kültür, sanat, felsefe ve teknoloji alanlarında Doğudan Batıya yönelmeleri gerçeği bulunmaktadır. Dolayısıyla bu konulara doğru açıdan bakılması ve değişimlerin ilgili bağlamda değerlendirilmesi gereklidir.

Kitâbu Esrâri 'n-Nücûm ve Havvâs, 15. yy.'dan 18. yy.'a değin gelişen Osmanlı bilim dilini yeterince yansıtmaktadır. Eserin dili, önceki bölümlerde gösterdiğimiz örnek metinlerin diliyle karşılaştırıldığında 'yalın ve anlaşılır' olarak nitelendirilebilir. Anlaşılması güç noktalar ise, her bilimsel eserde olduğu gibi terim ve özel adlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sade ve anlaşılır bir dil kullanılmasının nedeni, giriş bölümünde de vurgulandığı gibi geniş kitleleri bilinçlendirmek ve onların bu eserden istifade etmelerini sağlamaktır. Bu amaca

hizmet edecek uygulamalar, eserde başarıyla tatbik edilmiştir. Terimlere bakıldığında, genelde Türkçe terimlerin seçilmesi veya halk arasında yaygın olan yabancı kökenli kelimeleri de Türkçeleştirme gayreti içerisinde olunması dikkat çekicidir. Örneğin: *yüklü* 'hamile'; *tapu* 'hizmet'; *tanışık* 'istişare, danışma'; *assılı* 'faydalı'; *götürü* 'hep'; *gökçek* 'güzel, hoş'; *kaçan* 'ne zaman ki'; *âdem kesici* 'cellat' gibi kullanımlar, Türkçe kelimeleri tercih etme isteğinin göstergelerindedir. Bunların yanında, dönemin şartları nedeniyle Arapça ve Farsça kökenli kelimeler de kullanmış; ancak bu kullanım, eserdeki Türkçe yapıyı bozmamıştır.

Türkçe, tarihsel gelişim süreci içerisinde, ilişki kurduğu diğer dillerden aldığı kelimeler ve öz yapısına uygun bir şekilde oluşturduğu yeni yapılar sayesinde söz varlığını geliştirmiştir. Diller arasında gerçekleşen bu kelime alışverişi tarihin her safhasında karşılıklı olarak gerçekleşmiştir. Nitekim Türkçenin sıkı ilişki içerisinde olduğu Arapça ve Farsça gibi dillerde, Türkçe kökene dayanan birçok kelimeye rastlamaktayız. Dillerin zaman içerisinde değişen ve zenginleşen söz varlıkları, iki düzlemde gerçekleşmektedir: Birincisi *Genel Söz Varlığı*, ikincisi ise *Terim Söz Varlığı*'dır. Genel söz varlığı, özellikle günlük hayatta, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi aralarında kullandıkları sözlerin bütünüdür. Genel söz varlığı içerisinde, insanın organları başta olmak üzere onun en doğal gereksinimlerini karşılayan yemek, içmek, uyumak, gitmek, gelmek, almak, vermek... gibi kavramlar, ona en yakın kişileri gösteren akrabalık adları, sayılar ve insanın maddi ve manevi kültürü içine giren çeşitli kavramlar sayılabilir.

Terim söz varlığı, günlük ihtiyaçlardan öte daha çok bilimsel, sanatsal, felsefi, ekonomik ve hukuki birtakım çalışma alanlarının kendi özel kavramlarını karşılamak üzere geliştirdikleri jargonun bir parçasıdır. Bahsettiğimiz bu çalışma alanları, birçok düşünsel faaliyetin gerçekleştiği ve günlük hayatta kullanılan kelimelerin, söz konusu bilişsel ve düşünsel faaliyetleri karşılamada yetersiz kaldığı olayların bütünüdür. Dünya üzerinde var olan her millet, sözünü ettiğimiz alanlardaki gelişmeleri evrensel olarak takip ederek dilini de bu bağlamda yeterli kılmayı hedeflemiştir. Bu yolda ise, kendisine gerekli olan birtakım kelime ve terimleri başka dillerden alarak ya aynen kullanmış ya da kendi dilinin ses düzenine uydurarak bu terimleri kalıcı kılmaya çalışmıştır. Böylece dünya üzerindeki gelişmeler, her millet ve topluluk tarafından daha iyi anlaşılabilir ve gelişmeye devam etmiştir. Türkler, İslamiyetin

kabulünden sonra daha çok Arapça ve Farsçada geçen kelime ve terimleri olarak bilimsel, felsefi ve sanatsal alanlardaki gelişmeleri takip etme yoluna gitmişlerdir.

Eserde, astroloji ve kronoloji terimleri çoğunluktadır. Bunların bir kısmı Türkçe, bir kısmı ise Yunanca, Arapça, Farsça ve Süryanice kökenlidir.

Astroloji Terimleri Açısından *Kitâbu Esrâri'n-Nücûm ve Havvâs*

Kelime anlamı olarak 'yıldız falcılığı, müneccimlik' anlamına gelen

Astroloji, eserde daha çok günlük hayatın düzenlenişi, insanlar için gerekli pratik bilgilerin sıralı bir şekilde aktarılması yönüyle dikkati çekmektedir. Yıldız ve gezegen adları ile burç ve Ay menzillerinin isimleri, eserde geçen başlıca astrolojik terimlerdir.

Eserde geçen astroloji terimleri, genellikle yabancı kökenlidir. Madde başı olarak alınmış toplam 71 astroloji terimi vardır. Bu terimlerin tespit edilebilenleri içinde %75'i Arapça; %4'ü Farsça; %4'ü ise Türkçe kökenlidir. %17'lik bir oranın ise, Arap veya Fars kökenli olduğu tahmin edilse de kaynaklarda yeterli açıklamaya rastlanmamıştır. Dönemin bilim dili olan Arapça ve Farsça, bu eserdeki söz varlığının terimlerinde de ağırlığını korumuştur. Eserde geçen Türkçe kökenli astroloji terimlerinin, genel söz varlığı içerisinde sıkça kullanılan 'Ay, Güneř ve Yıldız' gibi kelimelerden ibaret olduğu görölmektedir. Bu terimler, yabancı kökenli olanlarıyla birlikte kullanılmıştır. Örneğin 'Ay' terimi 'Kamer' ile; 'Güneř' terimi 'Şems' ile; 'Yıldızlar' terimi ise, 'Nücûm' ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Aynı anlamda fakat değişik kökenlere dayanan terimlerin bir arada kullanılması durumu, diğer yabancı kökenli kelimelerde de görölmektedir. Örnek olarak 'Güneř' için 'Şems' yanında 'Áfitâb' terimi de kullanılmış, ayrıca 'Yıldızlar' için, 'Nücûm' yanında 'Kevâkib' eş anlamlı terimi de yer almıştır. Yıldız isimleri, metinde yer alan önemli astroloji terimleri arasındadır. Eserde toplam 12 adet önemli yıldız ismi karşımıza çıkmaktadır. Bu yıldızlar, genel karakteristik özellikleri ile tarif edilmiştir. Astroloji alanına ait unsurlar, eserin temel çatısını oluşturmaktadır. Ayın belli zamanlarda yer aldığı ve hareket ettiği yörüngeleri anlamına gelen menzil de, söz konusu temel noktalardan bir tanesidir. Ayın menzilleri, Arap astronomisine göre 28'dir; ancak bu eserde söz edilen menzil sayısı 15'tir.

Eserde geçen bir diğer önemli astrolojik unsur ise, burlardır. Burçları ifade eden terimlerin tümü Arapçadır. Metinde, 12 tane burç ve bunların

nitelikleri hakkında ilgi çekici bilgiler verilmektedir. Söz konusu astroloji terimlerinin Arapça olması, Türklerin o dönemde astroloji alanıyla ilgili bilgileri, Araplardan edindiğini açıkça göstermektedir. Nitekim ‘**ilmi nücûm**’ sözünün, bugünkü ‘**Astroloji**’ terimini karşılamak üzere eserde kullanılması, bunun açık göstergelerindedir.

Eserde geçen astroloji terimlerinin kökenleri ve kullanım biçimlerinden yola çıkılarak, Türklerin o dönemde kendi dillerine ait bir astroloji söz varlığını oluşturmadıkları görülür. Bu durumun ortaya çıkmasında, dönemin bilim dili olarak Arapça ve Farsçanın etkisi olduğu söylenebilir. Osmanlı döneminde Astronomi ve Kimya bilimlerinin yan alanı olarak gelişen ‘Astroloji ve Simya’, birçok bilim dalına önemli veriler sağlamaktaydı. Bu alanda geçerli olan dil ve kullanılan terimler de, doğal olarak dönemin bilim dili ile paraleldi. Türkler, sözü edilen bu alanlarda, bazen tercüme vasıtasıyla bazen de o dili aynen kullanarak birtakım gelişmeler kaydetmişlerdir.

Kronoloji Terimleri Açısından *Kitâbu Esrâri’n-Nücûm ve Havvâs*

Kronoloji, en küçük zaman ölçü biriminden en büyük zaman ölçü birimine kadar tüm zaman kategorilerini inceleyen ‘zaman bilimi’ anlamına gelmektedir.

Eserde, astroloji terimleri yanında kronoloji terimleri de önemli bir yer tutmaktadır. ‘*Mevsim adları, ay adları, gün adları ile saat, dakika, sâniye, sâlise, râbi’a, hâmise, sâdise, sâbi’a, sâmine, tâsi’a, âsire*’ gibi terimler, metindeki başlıca kronolojik terimler arasındadır. Bunların yanı sıra, câhiliye dönemine ait bazı özel gün isimleri de eserde yer almaktadır. Eserde geçen ay isimleri; Arapça, Latince, Yunanca ve Süryanice (Arapça veya Farsça vasıtasıyla Türkçeye geçen Süryanice kelimeler) olarak ayrı ayrı verilmiştir. Bunun yanında gün adları Arapça ve Farsça; mevsim adları Arapça ve Türkçe; süre ile ilgili ölçü birimleri (saat, dakika, salise vb.) ise, Arapça olarak geçmektedir. Eserin tümüne yayılmış olan bu terimler, konunun akışına göre değişik dillerden seçilerek aktarılmıştır. Müstensihin izlediği bu yol, söz konusu kronoloji terimlerinin farklı dillerde nasıl kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Farklı kökenlere dayanan, ancak aynı dönemde kullanılan bu terimler, aslında dönemin bilim dilini de yansıtmaktadır. Nitekim önceki bölümlerde de söz ettiğimiz gibi, Türklerin kendi dillerine ait bilim ve terim dillerini oluşturması Arapça, Farsça ve Latince gibi dillerle ilişki kurması sonucunda gerçekleşmiştir.

Kronoloji terimlerinde dikkati çeken önemli noktalardan bir diğeri de, yabancı kökenli terimlerin yanında Türkçe terimlerin de kullanılmaya başlanmasıdır. Bu gelişme, özellikle mevsim adlarında kendini göstermektedir.

Mevsimlerin Adlandırılması

1. Bahar Mevsimi:

bahâr (<Far.) Bahar (Mart-Nisan-Mayıs ayları).

yaz (<T.) Bahar mevsimi.

evvel bahâr (<Ar. evvel + Far. bahâr) Baharın ilk ayı (Mart ayı).

orta yaz: Bahar ortası (Nisan ayı).

son yaz: Bahar sonu (Mayıs ayı).

âhir bahâr (<Ar. âhir + Far. bahâr) Bahar sonu (Mayıs ayı).

2. Yaz Mevsimi:

yay (<T.) Yaz mevsimi (Haziran-Temmuz-Ağustos ayları).

tâbistân (<Far.) Yaz mevsimi.

ilk yay: Yazın ilk ayı (Haziran ayı).

evvel yay (<Ar. evvel + T. yay) Yazın ilk ayı (Haziran ayı).

orta yay: Yaz ortası (Temmuz ayı).

son yay: Yaz sonu (Ağustos ayı).

âhir yay (<Ar. âhir + T. yay) Yaz sonu (Ağustos ayı).

3. Sonbahar Mevsimi:

güz: Sonbahar (Eylül-Ekim-Kasım ayları).

ilk güz: Sonbaharın ilk ayı (Eylül ayı).

evvel güz (<Ar. evvel + T. güz) Sonbaharın ilk ayı (Eylül ayı).

orta güz: Sonbahar ortası (Ekim ayı).

son güz: Sonbahar sonu (Kasım ayı).

âhir güz (<Ar. âhir + T. güz) Sonbahar sonu (Kasım ayı).

4. Kış Mevsimi:

şitâ (<Ar.) Kış mevsimi (Aralık-Ocak-Şubat ayları).

zemistân (<Far.) Kış mevsimi.

ilk kış: Kışın ilk ayı (Aralık ayı).

evvel kış (<Ar. evvel + T. kış) Kışın ilk ayı (Aralık ayı).

orta kış: Kış ortası (Ocak ayı).

son kış: Kış sonu (Şubat ayı).

âhir kış (<Ar. âhir + T. kış) Kış sonu (Şubat ayı).

Kavimlerin Yılbaşı Adlandırmaları

Eserde, farklı kavimlerin yılbaşı için belirledikleri ölçütler de açıklanmıştır. Bu kavimlerin, yılbaşını hangi nedenden ötürü kabul ettikleri, sebepleriyle birlikte belirtilmiştir. Söz konusu bu ayrımlar, sebepleri ve geçtiği cümlelerle birlikte tablo hâlinde gösterilmiştir:

Kavim Adı	Yılbaşı	Yılbaşı Kabul Edilme Nedeni	Geçtiği Cümle
Arap	Muharrem Ayı	Hz. Muhammed (s.a.v)'in bu ayda hicret etmesi.	[4b] (9) Tâ'ife-i 'Arabîñ yıl başı muharremdür dërler. Zîrâ (10) Resûl-i Ekrem sallallâh aleyhi ve sellem bu ay içinde hicret(11)buyurdılar. Târih bundan tutuldu.
Süryani	Eylül Ayı	Tarlaların ekime hazırlanması veya gelecek yıl için nadasa bırakılması.	[4b] (5) Süryânî dilince eylül dërler. (6) Zîrâ cemî' mashûlât ki arpa ve bugdây ve erzâk bu (7) ay içinde cem'oldug için yıl başı dërler dahı (8) bu ayda gelecek yıl için nadâs êtdükleriçün yıl başı (9) dërler.
Frenk (Yunan ve Yahudi)	Yenar ~ Yenaris Ocak Ayı	Hz. İsa'nın doğumu ve Yahudilerin dünya üzerinde yayılmaya başlaması	[5a] (1) Frenk katında yıl başı yenar (2) dërler. Zîrâ zuhûr-ı 'İsâ, intişâr-ı Yehûd bu ayda (3) oldu.
Acem (Fars-İran) ve Türk	Nevruz	Bahar ayında yeme ve içmenin çok olması ve bütün dertlerin unutulması.	[4b] (11) Tâ'ife-i 'Acemiñ (12) ve Türküñ yıl başları nev-rûzdur dërler. Zîrâ bahârda (13) yemek ve içmek, dostlar biribiriyle bâğ ve bostân (14) ve bâğçelerde görüşüp ve bülbüller nagmeler êtmek evvel (15) bahârda olur. Cemî' râziñ vakti geçer.

Sonuç

Kitâbu Esrâri'n-Nücûm ve Havvâs, dönemi itibarıyla Osmanlı Türk bilim dilini yansıtan önemli bir astroloji eseridir. Orijinali 15. yy.'da kaleme alınan ve 18. yy.'da Hüseyin İbni Selim tarafından istinsah edilen eser, çeşitli hikmet ve nücûm kitaplarından tercüme edilerek ortaya konmuştur. Astrolojik yöntemlerle hayatın birçok yönüne dair önerilerde bulunan eser; Türkçe dışında Arapça, Farsça, Süryanice ve Yunanca kökenli kelimeleri içermesi nedeniyle dikkati çekmektedir. Bu çalışma ile 18. yy. Anadolu sahasındaki bir astroloji eserinin, gerek astroloji gerek kronoloji terimleri aracılığıyla Türk bilim diline sağladığı katkılar ortaya konulmaya çalışılarak, dönemin kronolojik sınıflandırmalarına yönelik fikir verici hususlar aktarılmıştır. Terim örneklerinde ise, ayrıntıya girilmeyerek gerekli görülen noktalar yansıtılmıştır.

Kaynaklar

- Akar, A., (2002), "Anadolu Beylikleri Döneminde Türk Dili", Türkler Ansiklopedisi, C.7, s. 609-616. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Baykara, T., (2007), "Türklerde Takvim = Zaman Ölçümü", Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, s: 7-10, Almatı: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Braesch, S. F., (1991), Astroloji, İstanbul: İletişim Yayınları.
- El-Battânî, latinceye çev. C.A. Nallino (1903), Opus Astronomicum, Mediolani Insubrum.
- İhsanoğlu, E., (1997), Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, II Cilt, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları.
- _____ (2003), Osmanlılar ve Bilim, İstanbul: Nesil Yayınları.
- İhsanoğlu E., Kaçar M., (2002), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Bilim Geleneğinin Tarihçesi", Türkler Ansiklopedisi, c. 11, 155-174, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İslam Ansiklopedisi, (1950), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İslam Ansiklopedisi, (1988-2000), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Korkmaz, Z., (1981), "Anadolu Yazı Dilinin Tarihî Gelişmesinde Beylikler Devri Türkçesinin Yeri", VIII. Türk Tarih Kongresi II. Cilt'ten Ayrıbasım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- _____ (2001), “Bilim Dili ve Türkçe”, Türk Dil Kurumu Bülteni, C. 14, sayı 42-43, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lightman, A., (2004), Yıldızların Zamanı, çev. Murat Alev. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Pultar, M., (2007), Yıldız Adları Sözlüğü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ronan, C. A., (2005), Bilim Tarihi, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergun. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Sarıtosun, N., (1995), “Türkiye Türkçesinde Bilim Dili ve Terim Sorunu”, Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, s: 12-29, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Sayılı, A., (1978), Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____ (1997), Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Unat Y., (2004), “Türk Astronomi Tarihi Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, cilt 2, sayı 4, s: 103-133.